

Cossee de meeste aandacht, J. Tideman en C. P. Tiele (ook nog K. H. Roesingh voor het begin van deze eeuw) bij Kuiper. Het valt te begrijpen dat in een boek als dit dat volgens het woord vooraf 'voor velen' geschreven is, de theologische ontwikkelingen als zodanig niet al te diep konden worden opgehaald. Kuiper heeft desalniettemin zich veel moeite getroost om de opkomst van het modernisme en later van het rechts-modernisme in den brede te beschrijven; voor de periode die Des Amorie van der Hoeven beheerst, had ik graag toch nog wel wat meer gehoord over de toen toonaangevende stromingen als het supranaturalisme en de Groninger theologie. Omgekeerd lezen we in de tweede helft der eeuw maar weinig meer over de betrekkingen tot de andere protestantse kerken, wat in Cossee's bijdrage wel ter sprake is gekomen. Ten onrechte suggereert een opmerking van Kuiper dat pas met de komst van het modernisme in de Hervormde Kerk de richtingsstrijd begon (113); die dateert van de jaren '30 toen de Groninger theologen en de mannen van het reveil met elkaar slaags raakten. Men kan het boek zien als een pendant van 'Wederdopers, menisten, doopsgezinden in Nederland 1530-1980' bij dezelfde uitgeverij verschenen. Beide boeken munten uit door een rijkdom aan illustraties; in 'Staat in de vrijheid' heeft drs. Luca de zorg daarvoor op zich willen nemen. Allerlei zaken (zoals bijvoorbeeld betreffende kerkbouw) die in de tekst onbesproken bleven, komen nu in illustraties aan de orde. De afgebeelde steendruk met plaatjes getiteld 'Collectanten lief en leed' uit 1898 gunt ons onverwachte kijkjes achter de schermen van een deftig Rotterdams college; we zien er bijvoorbeeld de koster, vóór het begin van de dienst kennelijk, bij het aanschouwen van een lege collectantenkamer uitroepen: 'Verdomme zijn er weer geen collectanten?'. Jammer is, dat de marge waarin veel illustraties zijn afgedrukt, te smal is om het materiaal tot zijn recht te doen komen (de doopsgezinden hadden in 1980 nog een centimeter meer). De onderschriften zijn nog al eens een doublure van wat de tekst zelf te lezen gaf, soms ook zijn er verschillen te constateren, soms ook een onjuistheid, zoals onder het (sterk verkleind!) portret van Tollens: 'Hij had de Franse revolutie meegemaakt en moest van al die wildheid niets hebben' (maar zijn patriotse tijd lag ver vóór zijn bekering tot het remonstrantisme). Een uitvoerige bibliografie besluit het boek; de ruimte van vele, weinig zeggende zinnen waarmee de titels aan elkaar worden gepraat had ik graag aan de auteurs gegund om hun tekst en hun (gelukkig vele) citaten zoals het in een wetenschappelijk werk behoort te verantwoorden.

Aart de Groot

Dr. Cornelis P. van Andel, *Tussen de regels. De samenhang van kerkgeschiedenis en kerklied*. Uitg. Boekencentrum B.V., 's-Gravenhage 1983, 203 blz., tweede druk, f 18,75.

Dit werk kreeg in 1968 een goede pers. Sindsdien is de belangstelling voor het kerklied nog gegroeid en de samenhang van geschiedenis en lied op allerlei wijze onderstreept. Men had dus mogen verwachten dat bij een herdruk in 1983 de nieuwe situatie verwerkt zou zijn. Helaas, niets in het boek is gewijzigd. Zelfs het (in 1968 aanvechtbare) 'onlangs' (blz. 62, 118) is gehandhaafd. Nog steeds wordt geciteerd uit de 'proefbundel' of de 'voorstellen tot revisie', alsof